

שור המזיק כישות משפטית

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. הענשת השור הרוצח
3. דמיון שור רוצח לשור מזיק
4. עולמם של השוורים
5. כוונה להזיק
6. תשלום חצי נזק מגופו
7. שמירה
8. רשויות
9. סוף דבר
10. נספח - שור הניזק כישות משפטית

1. הקדמה

בדרך כלל הדיון בדיני נזיקין מתמקד ביחסים שבין המזיק לניזק, עד כמה למזיק יש אחריות מצד אחד, עד כמה הניזק צריך היה להישמר מצד שני, וכדומה. במאמר זה ננסה להראות את צידו של השור המזיק מנקודת מבטו שלו. לפי הסתכלות זו, השור אינו רק פונקציה של בעליו, אלא הוא גופו יכול לשאת חלוויות משפטיות. נתחיל מהרובד המקראי ונגיע עד לאחרונים, תוך דיון ביסוד המחייב באבות הניזקין קרן, שן ורגל.

ראשית, יש להסביר את נקודת המוצא של התפיסה, לפיה יכולים אנו להתייחס לשור כאל מציאות פועלת בעולם המשפט. על פי ההבנה הרגילה, מידות הצדק והמוסר מטילות על האדם חובת זהירות בממון חברו. אם לא נזהר האדם ונגרם בשל כך נזק, הוא נחשב אשם, וכתוצאה מכך הוא מתחייב בתשלום. למידות הללו אין משמעות אלא בעולמם של בני האדם. מתוך שיש להם בחירה, אפשר לדרוש מהם לנהוג על פי אמות מידה של צדק ביחסים שבין איש לרעהו. לכאורה, אין הדבר כן בבעלי חיים, שהרי אי אפשר להאשים אותם בפשיעה. לפיכך, אין למעשיהם משמעות משפטית כשהם לעצמם, אלא כשעומדת מאחריהם אחריות של בני האדם למעשי בעל החיים. לכן אם הזיק בעל החיים של האדם את חברו מתחייב בעליו כאחראי על רכושו¹.

עם זאת², מעיון בפרשת הניזקין שבתורה ניכר שדינים אלו אכן מבטאים ערכים של מוסר וצדק, בהבדל מכריע. דיני הניזקין אינם עניין לבני האדם בלבד, אלא הם ביטוי של המוסר האלהי שיש לקיים בעולם³, שהעקרון המנחה בו הוא מידה כנגד מידה⁴. מכיוון שמערכת

¹ הסבר אפשרי אחר הוא, שמערכת המשפט היא מערכת אזרחית של פיצויים, שנועדה לחלק את הנשיאה בעול התשלום על הנזקים באופן הוגן כאשר אין אחראי בלבדי לנזק שנוצר. על פי הסבר זה, ודאי שאין לראות בבעלי החיים אחראים לדבר אם גם בעליהם אינם אחראים לו.

² עיין מאמרם של אחיה אוגור ויהודה כץ: "הצדדים השונים של צדק אלוהי וצדק אנושי בפרשת משפטים", בעמוד 7.

³ Moshe Greenberg, "Studies in The Bible and Jewish Thought", Philadelphia 1995, p. 29.

⁴ על פי זה מובן מדוע אין התייחסות בלשון הפסוקים לממון המזיק באופן כללי, כיוון שממון המזיק כשלעצמו הוא חסר משמעות מוסרית. במקום זאת מדובר על אדם המזיק, או על שור העושה מעשי נזק.

המשפט מייצגת מוסר אלהי, יש משמעות לדרישת צדק גם מן הבהמה. לעניין זה אפשר להביא ראיות רבות מן המקרא ומקורות מחז"ל.

2. הענישת השור הרוצח

וכי ינח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי: ואם שור ננח הוא מתמל שלשם והועד בבעליו ולא ישטרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת:

(שמות כ"א, כח-כט)

שור רוצח דינו סקילה. חלק ממפרשי התורה⁵ רואים בדין הזה את מימוש התביעה האמורה בפרשת נח: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם" (בראשית ט', ה). בדרישת דמו של הנרצח אין אבחנה בין האדם ההורג לבין הבהמה ועל שניהם מוטלת אחריות. על פי פשוטות הפסוק בפרשת משפטים, מטרת סקילת השור התם אינה הענישת הבעלים, שהרי נאמר "ובעל השור נקי". המטרה גם אינה מניעת נזק בלבד, שכן ההוראה המפורשת היא לסקול את השור. ההקפדה על הריגת השור בדרך מסויימת מצביעה על כך, שמשמעות הסקילה היא ענישה של השור⁶. יש כאן ישום של עקרון המידה כנגד מידה, שהוא הבסיס של פרשת הנוזקין.

ברובד של חז"ל נמצא ביטויים נוספים רבים לכך שמיתת השור היא בגדר עונש:

שור הנסקל בעשרים ושלשה, שנאמר: "השור יסקל וגם בעליו יומת" – כמיתת בעלים כך מיתת השור. הואב והארי הדוב והנמר והברדלם והנחש מיתתן בעשרים ושלשה. רבי אליעזר אומר: כל הקודם להורגן זכה. רבי עקיבא אומר: מיתתן בעשרים ושלשה.

(משנה סנהדרין א', ד)

הפסוק האמור בפרשת שור רוצח נדרש ללמד על השוואת דינים בין משפט האדם לבין משפט השור. השוואה זו יכולה ללמדנו גם על ההתייחסות לדין השור כאל עונש, בדומה לדין האדם. עניין דומה נוסף בין דיני השור והאדם הוא הפטור של שוגג:

שור שהיה מתחכך בכותל ונפל על האדם, נתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם, לעובד כוכבים והרג בן ישראל, לנפלים והרג בן קיימא – פטור.

(משנה בבא קמא ד', ו)

פטור אחר בדין שור רוצח הוא של שור האצטדין:

שור האצטדין אינו חייב מיתה, שנאמר: "כי ינח" – ולא שיגיהוהו.

(משנה בבא קמא ד', ד)

שור האצטדין הוא שור שהרגילוהו להרוג. לכאורה, לו היה דין הריגת שור רוצח נושא אופי של הסרת נזק, היה צריך לבצע דין זה בשור האצטדין יותר מכל, שהרי הוא היותר מסוכן. אך משום ששור זה טבעו הוא להרוג, אי אפשר להטיל עליו אחריות מוסרית, כעין תינוק שנשבה.

⁵ רמב"ן בראשית ט', ה.

⁶ ראה מאמרו של יוחנן סילמן: "הרלוונטיות של חוקים לגבי בעלי חיים – עיון פנומולוגי בהלכה", עמ' 243-260, בספר "מחקרים בהלכה ובמחשבת ישראל מוקדשים לכבוד הרב פרופ' עמנואל רקמן", רמת גן, תשנ"ד המביא חומר רב לביסוס תופעה זו במקורות חז"ל, כולל המקורות מהמשניות והמכילתות בחלק זה של המאמר הנוכחי.

על פי שיטת רב בגמרא⁷, שור האצטדין גם אינו נפסל להקרבה מעל גבי המזבח כדין שאר שוורים שהרגו, משום שהוא אנוס.

הדמיון של שור לאדם הוא גם בחומרת ההתייחסות למעשה הרצח. כן הוא במכילתא דר' ישמעאל, הלומדת דין איסור הנאה מגופת שור הנסקל בקל וחומר מדין עגלה ערופה:

מה עגלה ערופה שמכפרת על שפיכות דמים, הרי היא אסורה בהנאה, שור הנסקל שהוא שופך דמים, אינו דין שיהא אסור בהנאה. ר' יצחק אומר: מה עגלה ערופה שאינה מטמאה את הארץ ולא מסלקת את השכינה, הרי היא אסורה בהנאה, שור הנסקל שהוא מטמא את הארץ ומסלק את השכינה, אינו דין שיהא אסור בהנאה.

(מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דנוזקין משפטים פרשה י')

ר' יצחק משווה את השור הרוצח לאדם רוצח, שעליו נאמר שהוא מטמא את הארץ⁸.

3. דמיון שור רוצח לשור מזיק

הטענה המרכזית במאמר זה היא, שגם שור המזיק כפוף למידות הצדק והוא אחראי למעשיו בדומה לשור רוצח. דמיון זה ניכר כבר בפסוקים והוא מתחזק במקורות חז"ל:

וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את כשרו ובעל השור נקי: ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת: אם כפר יושת עליו ונתן פדיו נפשו ככל אשר יושת עליו:

(שמות כ"א, כח-ל)

וכי יגח שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצו: או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו:

(שם, לה-לו)

כמו בשור רוצח גם בשור המזיק קיים מצב של תם ומצב של מועד, ואחריות הבעלים לשמור שור שהועד מוזכרת בשניהם במקביל. כפי שהוזכר, העיון במקורות חז"ל מעלה, שהם ממשיכים את קווי הדמיון ביניהם:

ארבעה אבות נזיקין – השור והבור והמבעה וההכער.

(משנה, בבא קמא א, א)

בסדר המשנה נמנה שור לפני בור, למרות ששור המזיק מופיע בתורה אחרי בור, משום ששור רוצח כתוב לפניו. המשנה אינה מבדילה הבדל עקרוני בין שור המזיק לשור רוצח, ולפיכך היא מונה את אבות הנזיקין לפי המקום הראשון בו נזכרו.

הברייתא המונה את צדדי החומרא של האבות השונים זה לעומת זה, מערבת יחד דינים של שור רוצח עם שור מזיק, תחת השם הכללי של אב המזיק שור:

ת"ר: חומר בשור מכבור, חומר בכור מכשור: חומר בשור מכבור, שהשור משלם את הכופר, וחייב בשלשים של עבד, נגמר דינו אסור בהנאה, ודרכו לילך ולהיזק, מה שאין כן

⁷ בבא קמא מ ע"ב (כל מקור סתמי במאמר זה הוא מבבא קמא).

⁸ "ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה" (במדבר ל"ה, לד). הפסוק מתייחס למעשי רצח.

בבור; הומר בבור מבשור, שהכור תחילת עשייתו לנזק, ומועד מתחילתו, מה שאין כן בשור. הומר בשור מבאש, הומר באש מבשור: הומר בשור מבאש, שהשור משלם כופר, וחייב בשלשים של עבד, נגמר דינו אסור בהנאה, מסרו לחרש שומה וקמן – חייב, מה שאין כן באש; הומר באש מבשור, שהאש מועדת מתחילתה, מה שאין כן בשור.
(ט ע"ב - י ע"א)

במקומות רבים נלמדים דינים שונים משור רוצח לשור מזיק. למשל:

קרן מנלץ? דת"ר: "כי יגח" – אין נגיחה אלא בקרן, שנאמר: "זיעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארם"⁹ וגו', ואומר: "בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח"¹⁰.

(ב ע"ב)

המקור המופיע בגמרא זו לכלל דיני הנזיקין בקרן לקוח מן הפסוק "כי יגח", המופיע בתחילת פרשת שור רוצח.

דין שור שהזיק ואחר כך הפקירוהו בעליו נלמד מפסוק בשור רוצח:

יתר על כן אמר ר' יהודה: אפי' נגח ואח"כ הקדיש, נגח ואח"כ הפקיר – פטור, שנאמר: "והועד בבבליו... והמית איש" וגו', עד שתהא מיתה והעמדה בדין שוין כאחד.

(יג ע"ב)

רבי שמעון, על פי סתם הגמרא, לומד את דינו של שור המזיק שלא בכונה מדיני שור רוצח:

ורבי שמעון יליף מקמליה דשור, מה קמליה שלא בכונה פטור, אף נזקין שלא בכונה פטור... ור' שמעון נמי גילף מכופרו! דנין חיוביה דשור מחיוביה דשור, לאפוקי כופר דחיוביה דבעלים הוא.

(מד ע"ב)

מן המקורות שהובאו ניכר בברור, שחז"ל קירבו את דיני שור המזיק ושור הרוצח. דינים הנאמרים באחד מהם יכולים להיות מיושמים בשניהם.

4. עולמם של השוזרים

אי אפשר להטיל על השור אחריות על כל מעשיו כאדם. מצד שני, כפי שהוכח, השור נחשב לבעל בחירה ברמה מסויימת. נראה שהאחריות המוטלת על השור היא על דבר שניכר בו שהשור עשה רע. לפיכך יש לנסות להבין את נקודת מבטו של השור על המציאות.

דין שן, למשל, אי אפשר לראותו כעשיית רע מצד השור. עצם האכילה אינה מוגדרת כנזק מצד עצמה, שהרי טבעו של השור הוא לאכול, ואף איסור יש בדבר "לא תחסם שור בדישו"¹¹. הגדרת מעשה האכילה כנזק היא תוצאה של העובדה, שהבעלות על השדה ועל התבואה היא של אחר. גם בפסוקים מובא דין השן מיד אחר הגניבה בידי אדם, שגם היא פגיעה בבעלות על החפץ ולא בחפץ עצמו. אי אפשר להטיל על השור אחריות על גניבה או על שינוי בעלות. לכן חיוב שן מוטל על הבעלים.

⁹ מלכים א' כ"ב, יא.

¹⁰ דברים ל"ג, יז.

¹¹ דברים כ"ה, ד.

דומה הדבר ברגל. הבהמה הלכה כהרגלה כשהכלי עמד בדרכה. מאדם במצב דומה אפשר לצפות שיתחשב ברכוש זולתו, ויפעל כך שלא יוצר נזק. לעומת זאת, אין משמעות לדרישה דומה מן השור. גם אם אמנם גרם השור נזק, הרי אי אפשר לדרוש ממנו להישמר כאדם.

בניגוד לשני אלו, דין קרן מוגדר על ידי כוונת היוזק. השור מתכוון לעשות מעשה שבו הוא מזיק לאחרים. בכך הופך המעשה לרע מבחינה מוסרית, ומשום כך מתחייב התשלום. אפשר להראות ממקום אחר את היחס לאב הנזיקין קרן כרע. כאשר הגמרא נדרשת לראייה לכך שקיים יסוד של רוע בבהמה היא מביאה אותן מקרן ותולדותיה:

דרש רב נחמן בר רב הסדא: מאי דכתיב: "וייצר ה' אלהים את האדם" ¹² בשני יודי"ן? שני יצרים ברא הקדוש ברוך הוא, אחד יצר טוב ואחר יצר רע. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק: אלא מעתה, בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא? והא קא הוינן דמזקא ונשכא ובעטא!

(ברכות סא ע"א)

נראה, שאפשר לבאר על פי זה את ההבדל בין קרן לבין שן ורגל בעניין העקרון המחייב תשלום. כאשר הבהמה הזיקה בשינה או ברגלה, אי אפשר לדרוש מן הבהמה שלא לאכול או שלא להלך, ועל כן מחייבים את בעליה משום שלא מנע בהמתו מלהזיק. רק האדם אחראי על הנזק, כיוון שרק בעולמו יש למעשה זה משמעות של נזק, ועליו מוטל לשמור. לעומת זאת, כאשר הבהמה מזיקה מתוך כוונה להזיק, היא עצמה נתפסת כעושה רע ¹³. כפי שיבואר להלן, הדין במקרה זה נותן ביטוי לאחריות הבהמה על המעשה אם בצורת עונש ואם בדרך תשלום יחודית ¹⁴.

5. כוונה להזיק

ראינו עד עתה התייחסות לכוונה להזיק ברובד האגדה וברובד המציאות של שור המזיק. מלבד אלה יש לעניין זה השפעה גם על ההגדרות ההלכתיות של דיני הנזיקין.

את המונח "כוונת הזיק" המגדיר את הקרן אפשר לפרש ככוונה לעשות את המעשה שממנו נגרם הנזק. אך נראה, שלא זו משמעות המונח הזה בגמרא, שהרי גם בנזקי השן הבהמה מתכוונת לעשות את המעשה הגורם לנזק. ההבדל הוא במניע: מטרת הבהמה באכילתה היא הנאה. לעומת זאת, כאשר הבהמה נוגחת בקרנה, המניע הוא הנזק שיגרם, שהרי אין לה הנאה בדבר. נשמע מכאן, ש"כוונת הזיק" פירושו מעשה במגמת נזק.

מדין שור האצטדין שהובא לעיל נלמד, שלא די בכוונה להזיק. כדי להתחייב צריך שמעשה ההזיק יהיה מתוך בחירה חפשית, בדומה לאדם. אם השור הורגל להרוג כבר אין לו בחירה כזאת ועל כן הוא פטור ¹⁵.

¹² בראשית ב', ז.

¹³ "אי נמי, גבי שור לחודיה קתני מזיק לפי שהוא בכוונה מה שאין כן בהני דקתני הכא". (תוספות הרב רבינו ישעיה על המשנה ב ע"א, מובא בשיטה מקובצת שם ד"ה ואין להקשות).

¹⁴ תפיסה זו של היחס בין אבות הנזיקין שנאמרו בשור אפשרית רק לשיטתם של שמואל ורבא, על פיהן קיים הבדל עקרוני בין האבות. לשיטת רב, ששור המזיק הוא אב אחד, יש לבאר באופן אחר. עיין מאמרנו "כמה אבות נאמרו בשור?", בעמוד 15.

¹⁵ עם זאת דין שור האצטדין אינו אלא בשור רוצח, ולא בשור מזיק.

על משמעות זו של כוונת ההיזק אפשר לעמוד עוד ממקום אחר בדברי רש"י. בתחילת המסכת (ב ע"ב ד"ה כתיב כי יגח) מפרש רש"י על "כי יגח", שהוא המקור לדין קרן: "דודאי נתכוון השור להרעי"¹⁶.

המקור לכוונת ההיזק בדיני קרן הוא משור רוצח, על פי ר' שמעון בגמרא שהובאה לעיל¹⁷. על פי לשון הגמרא שם, הצד השווה הקיים בין שור מזיק לרוצח הוא "חיוביה דשור". כלומר, נזקים שהשור עושה בכוונה, השור עצמו חייב עליהם. הדמיון בין שור לאדם עולה גם בלשון רש"י. הגמרא (י ע"ב) מציינת אגב הדין, ששור הנוגח הוא "שכיח ובידים", ומפרש רש"י שם (ד"ה והמת יהיה לו): "...ובידיים הוא ממש, שהשור שהוא ממונו של מזיק נתכוין להזיק".

יתכן שדין זה מקביל גם לדיני איסור הנהגים בבני אדם. ר' שמעון הוא זה שדורש כוונת היזק בנזקי ממונו של השור. ידועה שיטתו של ר' שמעון בכל השי"ס על דבר שאינו מתכוון שהוא מותר בדיני איסורים. רבינו חננאל¹⁸ מקשר את דעתו של ר' שמעון בשני עניינים אלו, ומשמעות הדבר היא, שלדעתו גם לנזקי השור מתייחסים באופן הדומה לאיסורים באדם כשהוא מזיק בכוונה.

6. תשלום חצי נזק מגופו

שור תם המזיק משלם מגופו. נראה שסברת הדבר דומה לסברא בדין שור רוצח, שם השור גופו נענש על מעשה הרצח. המקביל בשור מזיק לדין הסקילה של שור רוצח הוא תשלום הנזק. הפסוק "ובעל השור נקי" שנאמר בשור תם, מורה על כך, שהבעלים אינם אחראים על נזקים שעשה השור. לפיכך נעשה השור עצמו ערב על חובו, וגובים התשלום מגופו.

במידה מסויימת תלוי הדבר במחלוקת ר' ישמעאל ור' עקיבא עד כמה השור גופו אחראי על תשלום נזקו:

...דתנאי: יושם השור בב"ד, דברי רבי ישמעאל; רבי עקיבא אומר: הוחלט השור. במאי קמפילגי? ר' ישמעאל סבר: בעל חוב הוא וזווי הוא דמסיק ליה, ור' עקיבא סבר: שותפי גינהו. וקמפילגי בהאי קרא: "זמכרו את השור החי וחצו את כספו". ר' ישמעאל סבר: לבי דינא קמוהר רחמנא, ור"ע סבר: לניזק ומזיק מוזהר להו רחמנא.

(לג ע"א)

לדעת ר' עקיבא חלק מן השור עצמו נקנה לניזק בשעת הנזק, ועל כן ניכרת יותר התפיסה שהשור עצמו משלם על היזקו. אפשר שגם ר' ישמעאל מקבל את העקרון של החלטת השור. תוספות רי"ד¹⁹, למשל, מפרש שהמחלוקת אינה אלא בשאלה אם נדרשת סמכות של ביי"ד לצורך ביצוע החלטת השור. לדעת ר' ישמעאל תפקידו של ביי"ד הוא לשום את הנזק כדי לקבוע איזה חלק מן השור יוחלט. ר' עקיבא אינו מצריך הליך כזה. לשיטת תוספות רי"ד, מכל מקום, הכל מודים שחוב התשלום חל על גוף השור.

הרב גוסטמן²⁰ מחזק את הכיוון הזה, ולדעתו גם אם פרצו לסטים בלילה ויצא שורו התם ונגח אין חייב אלא השור. הלסטים פטורים משום שלא עשו דבר. בעל השור גופו פטור, משום

¹⁶ בכתבי היד הנוסח הוא "נתכוון השור להרוג".

¹⁷ מד ע"ב (ראה בעמוד 47).

¹⁸ מובא בשיטה מקובצת על הסוגיא בדף מד ע"ב.

¹⁹ על אתר ד"ה ר' ישמעאל.

²⁰ קונטרסי שיעורים – בבא קמא, ירושלים 1996, עמ' כז.

שאינו אחראי על הדבר לכולי עלמא, גם למי שסובר לקמן שאם לא שמר חייב. רק השור עצמו מתחייב על נזקיו.

עצם התשלום של חצי נזק מורה על כך שבעל השור אינו נתפס כאחראי. לכאורה, חידוש התורה של חצי נזק אינו מובן. אם יש לבעלים לשלם על הנזק, יש להם לשלם הכל. על פי דרכנו חיוב חצי הנזק הוא מוצא למקרה בו אין אחראי ישיר לנזק אלא השור. על כן מתחייב השור, וההפסד מתחלק בין המזיק לניזק, כיוון שאין אחד מהם אחראי²¹.

דין זה הוא יחודי לשור תם. אם דרכו של השור להזיק בקרנו, חלה אחריות הנזק גם על הבעלים. משום כך, אם השור הוא מועד חייב בעליו בתשלום כל הנזק. עוד יתבאר לפי זה חיוב כופר בשור מועד הרוצח. תשלום זה הוא ביטוי לאחריותו של בעל השור, שעל פי הפסוק²² היה חייב מיתה מעיקר הדין. כמו כן מחייב שור מועד את בעליו בשמירה כפי שיבואר להלן.

7. שמירה

נתייחדה קרן משאר אבות הנזיקין ברמת השמירה המוטלת על הבעלים. הגמרא מביאה מקורות תנאיים המלמדים שבור ואש, שן ורגל, התורה מיעטה בשמירתן, ולכן חייב רק אם לא שמר:

...במתניתא תנא: ארבעה דברים התורה מיעטה בשמירתן, ואלו הן: בור ואש, שן ורגל. בור, דכתיב: "כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו"²³, הא כסהו - פטור; אש, דכתיב: "שלם ישלם המבעיר את הבערה"²⁴, עד דעביד כעין מבעיר; שן, דכתיב: "ובער בשדה אחר"²⁵, עד דעביד כעין ובער; רגל, דכתיב: "ושלח"²⁶, עד דעביד כעין ושלח. ותניא: "ושלח" - זה הרגל, וכן הוא אומר: "משלח רגל השור והחמור"²⁷, "ובער" - זה השן, וכן הוא אומר: "כאשר יבער הגלל עד תומו"²⁸; מעמא דעביד כעין ושלח ובער, הא לא עביד - לא.

(נה ע"ב)

לעומת אלה, בנזקי הקרן לשיטת ר' מאיר על פי פשטות המשנה חייב תמיד, בין אם שמר ככל יכולתו ובין אם לא שמר כלל. ר' יהודה, לעומתו, מבדיל בין שור תם שעליו חייב תמיד, לבין שור מועד שאם שמרו כראוי פטור על היזקו:

קשרו בעליו בטוסרה ונעל בפניו כראוי ויצא והזיק, אחד תם ואחד מועד - חייב, דברי ר"מ; רבי יהודה אומר: תם חייב, ומועד פטור, שנאמר: "ולא ישמרנו בעליו"²⁹, ושומר הוא זה.

(פ"ד מ"ט)

²¹ הסבר זה איננו אפשרי על פי סתם הגמרא בדף טו ע"א. אבל ראה ירושלמי פ"א סוף ה"ג.

²² ראה לעיל בחלק המקורות המקראיים.

²³ שמות כ"א, לג.

²⁴ שמות כ"ב, ה.

²⁵ שמות כ"ב, ד.

²⁶ שם.

²⁷ ישעיהו ל"ב, כ.

²⁸ מלכים א' י"ד, י.

²⁹ שמות כ"א, לו.

כלומר, חיוב התשלום אינו תלוי במעשי הבעלים, והוא חל תמיד. הגמרא מסייגת את הדין ואומרת, שאם שמר בכל אופן שמירה מעולה נפטר מתשלום³⁰. עדיין רמת השמירה הנדרשת גבוהה יותר מבשן ורגל. נראה לבאר טעם הדבר בעצם היסוד המחייב, שהוא שונה בשור המזיק בכך שהשור עצמו הוא המתחייב בתשלום, והוא מגלגל את החיוב על בעליו. לכן חייבים בעלי השור לשלם בכל אופן, בין אם שמרו ובין אם לאו. בשן ורגל, לעומת זאת, מוקד החיוב אינו השור עצמו, שהרי זה התנהג על פי טבעו. החיוב מוטל על הבעלים לשמור את בהמתם, ואם שמרו כדרך שההרגל לשמור - פטורים.

דברים אלו נשמעים מלשון הפסוקים בפרשת הניזקין שבתורה (שמות כ"א-כ"ב). בכל המזיקים, מלבד שור, נסוב סיפור המעשה סביב ה"איש" הפועל בנזק, או ה"מבעיר" בנזקי האש. בנזקי השור בתורה אין אזכור של ה"איש" כפועל אלא של השור. כן משמע גם מלשון הגמרא שהובאה לעיל כשהיא מתייחסת לבעלים "עד דעביד כעין ובער". וברשי"י (על אתר ד"ה כעין ובער): "כעין שיאכילנה לבהמתו בידים". בכל אבות הניזקין הללו החיוב תלוי באי שמירת הבעלים, שאז כאילו הם עצמם הזיקו³¹.

8. רשויות

בנזקי השן והרגל קיים הבדל בחיוב בין רשויות שונות, חייב אם הזיק ברשות הניזק, ואינו חייב ברשות אחרת. מקור הדברים במשנה:

כיצד השן מועדת לאכול את הראוי לה... כמה דברים אמורים? ברשות הניזק. אבל ברשות הרבים פטור.

(פ"א ט"ב)

בקרן חלקו ר' טרפון וחכמים אם חייב ברשות הניזק נזק שלם או חצי נזק. מכל מקום, לדעת כולם חייב בכל רשות שאינה רשות המזיק:

שור המזיק ברשות הניזק כיצד? ננה נגף נשך רכץ כעט, ברשות הרבים - משלם חצי נזק, ברשות הניזק - רבי טרפון אומר: נזק שלם, וחכמים אומרים: חצי נזק.

(פ"א ט"ה)

טעם הדבר על פי מה שבואר הוא פשוט. נזקי שן ורגל חיובם מוטל על הבעלים. אפשר להבדיל בדיניהם בין הרשויות השונות, כיוון שיש להם משמעות לגבי הבעלים החייבים בשמירת בהמתם. על כן, אם הולכת הבהמה או אוכלת במקום שיש לה רשות להלך, בעליה אינו מתחייב. לעומת זאת, קרן, שחיובה הוא חיוב השור, אי אפשר להבדיל בדיניה בין רשויות, משום שהשור עצמו אינו מבדיל ביניהן, ועל כן להלכה אין מחלקים בקרן בין רשויות. בניגוד לשן ורגל הרע שבקרן הוא רע שטבוע בעצם המעשה, ולפיכך מתחייב עליו השור בכל מקום³².

³⁰ עיין מה ע"ב.

³¹ בשיטת ר' יהודה נראה לומר, שמשעה שנעשה השור מועד חזר דינו להיות כשן ורגל לעניין שמירה. כיוון שטבע שור זה הוא ליגח, שוב אין מתייחסים אליו כאל עושה רע האחראי בגופו על נזקיו. מעתה חייב בעל השור לשמור. על כן, אם לא שמר כראוי, מתחייב הוא על פשיעתו. אבל אם שמר, יצא ידי חובתו, ואינו מתחייב בדבר. כך מוסבר לדעת ר' יהודה טעם הופעת עניין השמירה בפסוקים בשור מועד בלבד, בין בשור רוצח ובין בשור מזיק.

³² היוצא מן הכלל הוא שור המזיק ברשות המזיק, שאף שמעיקר הדין היה חייב, יכול בעל השור המזיק לטעון "תורד (של הניזק) ברשותי (של המזיק) מאי בעי" (יג ע"ב). משום שהניזק חרג מרשותו, אין לו למזיק להתחייב בנזקיו. באופן אחר אפשר לומר, שבמקרה זה הניזק הזיק את עצמו.

9. סוף דבר

במאמר זה ניסחנו וסייענו ממקורות רבים את התפיסה, הרואה בבהמה אחראית למעשיה על פי רמת המוסר הנדרשת ממנה. פן אחר של הבנת הגורם לבהמה לעשות מעשה נזק אפשר למצוא בדברי מי השילוח:

והנה בזאת הסדרה מלמד אותנו השי"י איך צריך האדם לנקות ולברר את עצמו, עד שמדת טובו ימשך ויתפשט אף על כל קניניו ויהיה נמצא גם בהם מדות טובות שלא יזיקו לשום אדם, וע"כ כשקנינו של אדם מזיק צריך לשלם, כי ההזיק נצמח ביען כי אין נפשו מוזכר כ"כ, לכן יוכלו קניניו להזיק או לנזול את חברו, כי באם לב מאדם מוזכר אין קנינותיו יכולין להזיק לחבירו כמו שנמצא³³ בעיוזא דר' חנינא בן דוסא דאייתי דובא בקרניהו, וזה דאיאתא במסכת ברכות³⁴ עבדים ושפחות אין קורין אותן אבא פלוני או אימא פלונית, של בית רבן גמליאל היו קורין אותן משום דחשיבא, היינו שמכח קדושת רבן גמליאל נתפשט גם על קניניו והיו גם כן טובים.
(מי השילוח חלק ראשון, פרשת משפטים ד"ה ואלה המשפטים בסופו)

הבהמה אינה גורמת נזק מחמת טבעה הרע בלבד. מעמדו המוסרי של האדם משפיע על נטייתה של בהמתו להזיק. באופן דומה מבאר הרב קוק את השפעת זוך נפשו של האדם על קניניו:

וכל מה שיתגבר האדם ביותר בזיכור הנפש, התביעה הזאת של ההשתוות לאור חי העולמים כולם היא מתגברת בקרבו ביותר, והיא מתפשטת על כל מעשיו, דרכיו, תנועותיו, וקניניו, עד שאי אפשר הדבר שתבא דבר תקלה אפילו על ידי בהמתו.
(אורות הקודש, חלק ג', שער ראשון, סדר ששי, פרק ק"ה בסופו)

דיני הנזיקין מבטאים התמודדות עם אחד ההבטים של מציאות הרע בעולמם של בני האדם. אפשר לראות הקבלה מסויימת בין החלוקה של אבות הנזיקין בשור לבין צורות ההופעה של רע ביחסים שבין אדם לחבירו.

הקרה כוונתה להזיק, והיא מבטאת את הרע המטפיסי, זה הנוצר מתוך כוונה להרע ללא תועלת, רע לשמו.

השן יש הנאה להזיקה, במקביל לרע שאדם עושה לאחרים מתוך כוונה תועלתנית, במטרה להיטיב לעצמו.

קיים סוג שלישי של רע - הרגל. רוע זה הוא תוצאה של אדישות. האדם יכול להלך כדרכו בשבילי החיים תוך שהוא רומס אחרים בדרך הילוכו שלא מתוך כוונה להרע, אלא מתוך שלא עלה בדעתו לשנות את דרכיו ולהתחשב בחברו.

³³ תענית כה ע"א.

³⁴ טז ע"ב.

10. נמפח – שור הניזק כישות משפטית

מלבד התפיסה של שור המזיק כאחראי למעשיו כשהוא מתכוון להזיק, אפשר להראות שגם כשהשור מזיק את עצמו שלא על פי תכונתו הטבעית, נעשה הוא אחראי לכך במובן מסויים. המקור לזה הוא בדברי רב על המשנה:

הכנים פירותיו לחצר בעה"ב שלא ברשות, ואכלתן בהמתו של בעל הבית פטור, ואם הוזקה בהן בעל הפירות חייב.

(פ"ה ט"ב)

אמר רב: לא שנו אלא שהוחלקה בהן, אבל אכלה פטור. מאי טעמא? הוה לה שלא תאכל. (מז ע"ב)

הנראה לבאר בדעת רב הוא, שכאשר הבהמה גורמת נזק לעצמה מתוך כוונת מעשה, כלומר כשנתכוונה לאכול גם אם לא התכוונה להזיק את עצמה, היא אחראית לדבר, ועל כן אי אפשר להחשיב את האדם הגורם לנזק לאחראי. באותו מצב אם לא התכוונה הבהמה למעשה אלא הלכה כדרכה והוזקה, מתחייב האדם הגורם לנזק. כן פירשו התוספות:

אין לפרש דלכך פטור דחשיב כרוח שאינה מצויה, דהא לקמיה אמרינן דברשות חייב גבי היה אוכל הטין והתריז ומת משום דברשות מקבל עליה נטירותא ומה בכך, והלא שומר חינום פטור כרוח שאינה מצויה כדפירש בריש המניח³⁵. אלא היינו טעמא, כיון שבמתכוין מביא עליו דבר שמזיקו אינו ראוי זה להתחייב בכך. (על אתר ד"ה הוה לה שלא תאכל)

באותו עניין מצינו שחלקו הרמב"ן ובעל המאור. לשיטת בעל המאור יש להחשיב שור פקח שנפל לבור כמזיק את עצמו. בכך הוא מסביר את פטורו של בעל הבור מתשלום, על פי הבריתא בגמרא.

תניא נמי הכי: נפל לתוכו שור חרש שוטה וקמן וסומא ומהלך בלילה חייב, פקח ומהלך ביום פטור.

(נד ע"ב)

ומפרש רש"י על אתר:

שור שהוא חרש או שוטה או קמן או סומא או מהלך בלילה ואפילו הוא פיקח.

ובעל המאור:

...כיון דאיבעי ליה לעיוני ומיזל איהו הוא דאזיק נפשיה מידי דהוה אבהמה שאכלה פירות והוזקה דאמרינן הוה לה שלא תאכל.

(כב ע"ב סדפי דרי"ף בסוף דבריו)

הרמב"ן במלחמות חולק על התפיסה הזאת של בעל המאור. את הפטור של בעל הבור הוא מסביר משום שלא היה צריך להעלות על דעתו ששור פקח יפול לבור, שאין דרכו של זה להפיל

35 כז ע"ב.

את עצמו. באשר לענייננו הוא כותב בפירוש: "שאין פשיעת דעת השור בלא עיין פשיעה להפסיד בעליו, הואיל וזה (= בעל הבור) פשעי"³⁶